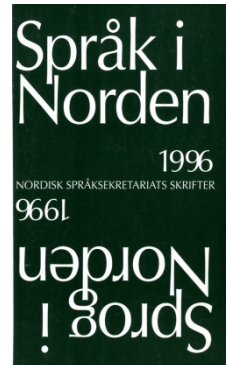

Sprog i Norden

Titel: Frihed for Tor? Skønlitteratur og sprogrøgt i Island
Forfatter: Jónas Kristjánsson
Kilde: Sprog i Norden, 1996, s. 98-105
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Nordisk språksekretariat

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Frihed for Tor? Skønlitteratur og sprogrøgt i Island

Af Jónas Kristjánsson

«Skáld eru höfundar allrar rýnni eða málsgreinar sem smiðir [smíða] eða lögmenn laga,» hedder det i Den første grammatiske afhandling i Snorres Edda — hvilket måske kunne oversættes: «Digtere er ophavsmænd til al talekunst eller udtryksmåde som håndværkere til håndværket eller de lovkyndige til love-
ne.» På passende måde kalder Egill Skallagrímsson sit digt «mærðar timbur máli laufgað» - digtningens tømmer prydet med talens løv, og han oplyser at han bærer det ud af «orðhof», ud af ordenes helligdom.

I nutidssproget har ordet «rýni» ændret sin betydning lidt: «kritik» står det ganske simpelt i ordbogen. Og i overensstemmelse hermed kan man også sige at digternes opgave er noget anderledes end den var i den første grammatikers tid. Det er ganske vist ikke noget nyt at digterne prøver at gennemskue deres samtid og kritiserer hvad de finder fordømmeligt. Men de har ikke altid været lige så oprørske som de er i nutiden.

Kraftig samfundskritisk litteratur opstod med realismen i Europa i sidste del af 1800-tallet. En af bevægelsens indflydelsesrigeste forkæmpere i Norden var Georg Brandes, som forlangte at forfatterne skulle kritisere kulturen og samfundet og «sætte problemer under debat.» Og realismens gærende kritik indenfor litteraturen har holdt sig helt indtil vore dage.

Med nutidens teknik i samfærdsel og telekommunikation er verden skrumpet sammen. Digtere og forfattere fra fjerne lande har kendskab til hinanden, deler deres idealer og står sammen i forsvar og offensiv. Frihed, lighed og broderskab forkyndes med kraftige trompeter, og alle er ivrige efter at redde alverdens askepotter. Men den gode kommunikation bevirker også at vi bedre end før kan konstatere hvor langsomt det går fremad i denne verden. En stor del af menneskeheden plages af fattigdom, sult og tyranni. De som ikke sulter ihjel bliver skudt ned

eller sprængt i luften. Tyranner og slagtere hersker over mægtige stater. De kappes om at myrde og fængsle deres modstandere og lukke munden på balstyrige forfattere. Det frie ord skal lægges i lænker. Forfattere af alle slags har aldrig ført en mere besværlig kamp for friheden - deres egen og andres frihed - end i vore dage. De forlanger frihed til at sige hvad de ønsker, og til at bruge de ord som de mener er de mest effektive for at vinde sejr. Og hvis forfatterne er digtere eller kunstnere da forlanger de også at måtte bruge de ord som de påstår er nødvendige for deres kunst. Men da kommer de ikke alene i kast med de onde tyranner men også med andre modstandere som ganske vist er mindre farlige men som alligevel ønsker at beordre og forbyde. Da kommer lovenes vogtere, også i de såkaldte frie demokratier, og meddeler forfatterne at deres ord er i strid med lov og ret. Da kommer moralens vogtere og meddeler forfatterne at de bryder imod anstændigheden. Og da kommer sprogets vogtere og meddeler at deres tale bryder imod de rigtige sprogregler, at de bør skrive som de gamle gjorde. Islandske forfattere bliver henvist til Halldór Laxness som forbillede. Skriver han da ikke som de gamle sagaers forfattere? Han skrev jo sin roman *Gjergja* helt igennem på det gamle sprog - og fik Nobelprisen som belønning. Prøv at træde i hans fodspor!

Her har vi altså et af litteraturens og kunstens mange problemer: Hvilke regler er gode og hvilke regler er dårlige? Hvor skal vi trække demarkationslinjen? Det gør ikke sagen bedre at reglerne ændres hele tiden. Det som regnedes for at være usædeligt og som ikke måtte siges på scenen i går - det får alle lov til at høre i dag. Det som blev strengt forbudt at vise på det hvide lærred for nogle år siden får endog børnene lov til at glo på i dag, selv om det pro forma er forbudt under 16 år. Teatret og filmene bliver «stærkere - og stærkere - og stærkere,» lige som tænderne når de bliver børstet med Colgate fluor tandpasta. Og alt hvad Halldór Laxness skriver bliver med det samme fuldgyldigt islandsk selvom man har regnet det for dansk «gennem tiden.» Det sidste udtryk, «gennem tiden» - eller på islandsk *gegnum tíðina* er netop en af de danske glosor som man længe har forsøgt at udrydde men som er blevet sanktioneret ved at Halldór Laxness brugte det i titelen til en af sine bøger.

Den islandske sprogrensning eller sprogrøgt i senere tider begyndte med romantikken i første del af 1800-tallet. En af de vigtigste ophavsmænd var den danske sprogforsker Rasmus Christian Rask, som i sin barndom havde lært islandsk af sig selv og som skattede det mest af alle de mange sprog som han lærte senere i livet. I årene 1813-1815 opholdt han sig på Island hvor han stiftede venskab med forskellige embedsmænd og kulturpersoner og også med almuefolk. Rask lagde stor vægt på at det islandske folk skulle bevare forbindelsen med det gamle sprog og litteratur. Han var hovedmanden bag oprettelsen af Det islandske Litteraturselskab (*Hið íslenska bókmenntafélag*) i 1816. Selskabets målsætning skulle være «at vedligeholde det islandske sprog og litteratur og dermed folkets uddannelse og ære» eller, som det står i den islandske tekst, «að viðhalda hinni íslensku tungu og bókaskrift og flar með menntun og heiðri fljóðarinnar.» De vigtigste forkæmpere for sprogrøgten var ellers forskellige lærere ved den islandske latinskole på Bessastaðir og senere i Reykjavík, især Sveinbjörn Egilsson. Sveinbjörn er iøvrigt mest kendt for sine fremragende oversættelser af Homer og for sin monumentale ordbog over det gamle nordiske digtersprog, *Lexicon Poeticum antique lingue septentrionalis*. I fortsættelsen kom så de forskellige elever som blev udannet i latinskolen og som blev førende i den islandske sprogrensning i 1800-tallet og helt ind i 1900-tallet. På Island nævner man ofte de såkaldte «Fjölismenn», de fire islandske studenter i København som udgav tidsskriftet *Fjölínir*, især digteren Jónas Hallgrímsson og sprogforskeren Konráð Gíslason, som senere blev professor i islandsk ved universitetet i København.

Den sproglige purisme fik så stærk medbør fordi den gik hånd i hånd med kampen for hjemmestyre - og senere for den fulde suverænitet som blev opnået ved slutningen af første verdenskrig i 1918. Den islandske anfører i frihedskampen, Jón Sigurðsson, byggede sine krav på gamle traktater mellem Island og de fremmede kongemagter. På samme måde sprang Sveinbjörn Egilsson og Konráð Gíslason tilbage til oldtids sproget og byggede deres skriftsprog på de gamle sagaer og eddadigtene. Sprogrøgten blev en del af landets kamp for

selvstændighed; den smeltede sammen med den nationale følelse. Den blev en slags naturlov som ingen kunne rokke ved, eller måske snarere en trossætning som alle islændinge måtte bekende.

Følgelig betød sprogrøgtten delvis en stagnation og konservatisme. Det blev forbudt at sige eller skrive noget som ikke fandtes i de gamle skrifter. Enkelte gange kunne der herske tvivl om det rigtige fundament, for eksempel hvis man havde lyst til at benytte et ord som ikke kunne opspores i det gamle skriftsprog - og heller ikke i dansk. Sådanne ord kunne bruges i nødstilfælde.

Et godt eksempel på den strenge sprogpurisme er *Dönsk orðabók með íslenzkum þýðingum* - Dansk ordbog med islandske oversættelser, af Konráð Gíslason, udgivet i 1851. I denne bog blev intet ord oversat fra nutidsdanske hvis ikke et tilsvarende ord kunne findes i oldsproget, hvilket kunne være forbundet med vanskelighed. Ellers blev indholdet i de danske ord forklaret ved længere omskrivninger. I enkelte nødstilfælde blev de yngre - og følgelig uønskelige islandske ord indsat men trykt med meget små typer. Dette fandt nu sted i forrige århundrede da man blev plaget af den danske indflydelse. Men, som min frænde Gretter Asmundsson sagde: «det er et gammelt ord at nød læges bedst ved en ny og større.» Nu får engelsk skylden for alt - også for de gode gamle danismer, der jo som regel let kan oversættes til engelsk.

Sprogrøgtten skabte den skønne, men hæmmede stil som en islandsk humorist i nutiden kaldte «timeo-danaos-stil». Hentydningen til Æneiden kan synes tvivlsom, men stilens definition er helt klar: Hvis du ikke kan sige det du ønsker undtagen på dansk, så bør du hellere tie stille. Denne danskfrygtende stils overmester i nutiden var professor Jón Helgason i København, en højt agtet og populær forfatter og digter, som havde mange trofæller og disciple.

Jeg nævnte «den skønne stil» som sprogrøgtten havde skabt. Men skønhed er et relativt udtryk, også når man taler om tungeomål. Vi islændinge er opdraget i den tro at Jónas Hallgrímsson skrev og digtede på det skønneste islandsk vi kender. Men hvis vi aldrig havde fået sprogrensningen, så ville vi måske

have fundet at det danskblandede sprog som hans foregængere brugte var ligeså skønt.

Men grunden til at vi er så begejstrede for «sproget fra Bes-sastaðir,» som det gerne kaldes, er ikke bare den at det havde nationalismens medvind og slog igennem. Grunden er også den at disse forfattere hentede deres forbilleder fra oldtidens mesterværker. Eddadigtenes og sagaernes sprog må forekomme os smukt fordi vi ikke kender noget ældre og fordi disse værker anerkendes som verdenslitteratur. Stilistikere prøver også at påvise visse kneb som de gamle havde i deres magt og som beviser deres sproglige udmærkelse, ligesom litteraturforskerne ved deres lærdom forstår at fremvise de kunstneriske fif som pryder disse klassiske forbilleder.

Sprogrøgten og purismen er en hæmning for digteren og forfatteren. Han ønsker at kunne sige alt hvad han finder passende - og gøre det på den måde som det behager ham. Han ønsker at tale med en røst som andre gider høre på. Og han ønsker at bruge de ord og vendinger som han anser nødvendige for sin kunst.

Men purismen kan også være en løftestang for forfatteren. Gennem den kommer han i fællesskab med sit lands største forfattere i oldtiden og senere tider. Han bidrager til bevarelsen af sprogets sammenhæng, så fremtidens børn i Island endnu et stykke tid kan høre på sagaernes oplæsning i radioen uden forklaringer eller oversættelse til et nyt sprog. Han lærer sin profession ved at tilpasse sin tale til modersmålets regler, i stedet for at lade munden løbe løbsk med tøjlesløs lyst til noget nyt.

Uden tvivl vil mangan en islandsk forfatter synes som om han er trukket imellem to poler. På den ene side forlanger han fuld ytringsfrihed, ønsker at bryde alle lænker og nedhugge de gamle bæremaster. Men på den anden side elsker han sit folk og sin litteratur, han ser med beundring og agtelse på de gamle mesterværker og har i grunden ingen lyst til at fordærve sit modersmål. Eksempler på denne tovtrækning fra to sider finder vi hos Islands mest berømte forfatter i nutiden.

I 1939 skrev Halldór Laxness i tidsskriftet *Tímarit Máls og menningar* et lille indlæg med overskriften *Ill danska*, «Dårligt dansk.» I denne lille artikel trykker forfatteren hvad han kalder

«nogle prøver på dansk vrøvl» - *nokkur sýnishorn af dönskubrugli* som han har lagt mærke til i aviserne i Reykjavík i de sidste dage: *finna út úr einhverju* - d.v.s. «finde ud af noget;» *ekki nóg með fla* - «ikke nok med det;» *slá einhverju föstu* - «slå noget fast;» *ganga út frá einhverju* - «gå ud fra noget;» *ganga inn á eitthva* - «gå ind på noget,» o.s.v. I alt fylder prøverne omtrent en side i tidsskriftet. Men senere blev den samme kritik drejet i mod Halldór Laxness selv og han blev beskyldt for at bruge alskens sprogbommerter, som for eksempel *Amrika* (i stedet for *Ameríka*); *spásséra* (dansk «spadsere»); *sosum* (dansk «såsom») og en masse andre lignende udtryk. Kritiken havde en del på sig, og forfatteren blev da også rigtig sur og skrev en harmdirrende artikel til sit forsvar. Nu havde piben fået en anden lyd og Laxness hævder forfatterens frihed til at bruge alle de ord som han har behov for. (*Tímarit Máls og menningar* 1941, s. 109-130.) Forfatteren siger blandt andet:

«Det vigtige er følgende: i forfatterens øjne findes der ingen sprogbommerter andre end de som passer dårligt i en bestemt sammenhæng - og det er overhovedet umuligt at blive en forfatter indtil man er vokset fra den idé at der eksisterer nogen sprogbommerter. (Jeg oversætter her originalens *orðskrípi* som »sprogboomert.«) Intet ord er en bommert hvis det står på det rigtige sted. Der findes kun forfattere som ikke alle er lige heldige i deres ordvalg. Hvis et ord i et digterværk indebærer den rigtige farve som behøves for at fuldbyrde stemningen i en sætning, - hvis dette er det eneste ord som magter at give paragrafen denne stemning hundrede procent, så er dette det rigtige ord selvom det hedder «tildragelsi», «pípi» eller «bumbulpe» som Þórbergur Þórðarson bruger på bestemte steder. Dette betyder ikke at et sådant ord hører hjemme i det almindelige sprog, det meddeler måske et eneste sted, eller nogle bestemte steder i en bog, nøjagtig hvad det bør meddele og som intet andet ord er i stand til at meddele på dette sted. Således findes der ord i bøger som kun passer på ét sted, i én sammenhæng, men senere ingen andre steder.»

Det som jeg nu har citeret kan regnes for at være et af den store forfatters mange programmer, og jeg mener at han har fulgt dette program i sine værker efter behov. Men jeg mener også at

han i forskellige interviewer har fremsat et andet program der ikke er mindre fremtrædende i hans forfatterskab. Samtidig med at Laxness er en dristig og original fornyer af det islandske sprog så kan man tillige sige at han er et slags sprogforsker, en «filologos» som grækerne kaldte det, sprogets ven og bevogter. Som ung mand spurgte han en gang førnævnte professor Jón Helgason hvordan han skulle bære sig ad med at lære det islandske sprog. «Du skal læse to bøger,» svarede Jón, «du skal læse Homiliebogen og Konráð Gíslasons ordbog.» I forfatterens værker kan man utvivlsomt mærke at han grundigt har studeret disse to bøger - for ikke at glemme andre gamle skrifter som Alexanders saga og Maríu saga. Og det er også let at konstatere at han, inden han skrev sin Gerpla, grundigt har studeret Johan Fritznens «Ordbog over det gamle norske sprog.» Man kan sige at Halldór Laxness i sine skrifter har bygget en bro mellem oldsproget og nutidisislandsk. Når han optager et ord eller en vending fra sagaerne bliver det med det samme levende nutidssprog, og enkelte af disse udtryk er gået videre over til talesproget.

Men hvad gør så de yngre islandske forfattere, går de tilbage gennem tiden over denne bro som «Nobeldigteren», som vi plejer at kalde Halldór Laxness, har bygget for dem? Ønsker de at bevare sprogets «renhed» og litteraturens sammenhæng, eller vil de helst være fri for al denne «forbandede sprogværnshysteri» som en islandsk journalist kaldte det? Da vi som sidder i Íslensk málnefnd fik vide om det planlagte tema for nordisk sprog møde i år, gik det op for os at vi i grunden ikke vidste ret meget om de unge forfatteres forhold til islandsk sprogrøgt og sprogpolitik. For at få lidt klarhed i den sag holdt vi et lille møde med forfattere og andre interesserede. Med bankende hjerte mødte vi op i Nordens hus, ængstelige for at den stærke jættebanker Tors efterfølgere ville slå os Lokelignende urtidsvæsener sønder og sammen. Men vores bekymringer var uden grund. De unge forfattere viste sig at være yderst medgørlige. Ingen klagede over at det islandske sprog var gammeldags og ubrugeligt, spørgsmålet gjaldt bare hvordan man bedst kunne værne om det og samtidig fornye det efter nutidens krav og behov, først og fremmest gennem dannelsen af nye ord og udtryk lavet efter sprogets gamle regler.

Da de unge forfattere på mødet viste sig at være så høflige og medgørlige, tillod jeg mig at klappe de vordende berømtheder faderligt på skulderen og give dem nogle gode råd, med tanke på anekdoten om Jón Helgason og Halldór Laxness. Jeg skal nu afslutte mit lille indlæg her i dag ved at citere mine anbefalinger til mine unge landsmænd:

Du skal begynde med at lære islandsk så godt du kan, sagde jeg. Du skal lære sprogets regler som de lærde har beskrevet - de rigtige grammatiske bøjninger og syntaktiske konstruktioner. Du skal lytte til de gamle mennesker som taler sagaernes sprog og prøve at efterligne deres udtryksmåde. Du skal lære dit modersmål gennem at læse de bøger som dit folk har omfattet med sin kærlighed. Du skal læse Njála og Laxdæla, Verdens lys og Islandsklokken, alt hvad du synes er skønt og morsomt.

Når du har bygget grunden kan du begynde at opføre dine egne bygninger. Du bør være dristig men dog forsigtig i dine nydannelser. Den såkaldte originalitet vil komme af sig selv efter behov. Og du skal lægge dine lod i vægtskålen for at bevare sammenhængen i det islandske sprog og litteratur. Du bør skrive således at dine børnebørn kan læse og forstå dine bøger.